

Не дивлячись на те, що українським патріотам доводилося працювати в складних умовах, все ж таки в жовтні 1941 р. у Києві було створено Українську Національну Раду, організовано спілку письменників. Почалось видавання журналу "Літаври" та щоденної газети "Українське слово". Наприкінці 1941 р. окупаційна влада розпочала відверту антиукраїнську політику. Почались поголовні арешти представників української інтелігенції. Культурно-освітня діяльність ОУН у Києві закінчилася тим, що були ув'язнені та розстріляні О.Теліга, її чоловік Михайло, П.Олійник, І.Рогач, О.Чемеринський та ін.¹⁶

У квітні 1942 р. відбувається Друга конференція Організації українських націоналістів, в документах якої зазначалося, що організація буде боротись за повний розвиток української культури, за її національний зміст, за повну незалежність України від культури Росії та Німеччини, тобто ОУН більше не покладає надій на співпрацю ні з жодним тоталітарним режимом.¹⁷

В цей час, в Україні, створюється Українська повстанська Армія, її члени ОУН, що перейшли у глибоке підпілля, поповнюють її лави. Тоді ж виникає й підпільна література, за допомогою якої ОУН веде активну пропагандистську політику, намагаючись довести широким народним масам українську національну ідею. Чи не найбільш ефективним засобом в цій роботі була підготовка та розповсюдження листівок. В нацистських архівах збереглося багато перекладів української підпільної літератури. Серед них листівка ОУН(б), в якій ми знаходимо такі слова: "Ніколи не заміняємо нашої свободи за якийсь гарний шматок хліба якогось чорного напитку, або за якусь "нову високу культуру" або за "нелюдську ідею". Ми хочемо жити в своїй культурі, мати свій хліб й бути вільними і щасливими... Здобудеш українську державу або загинеш в боротьбі за неї".¹⁸

Починаючи з 1942 р., ОУН і її література чітко визначилася стосовно окупантів: як більшовиків, так і німців.

В 1943 році відбувається Третій Великий Збір ОУН, в постановях якого питання культури і освіти також стояло дуже гостро. Вони доповнювали постанови попередніх років. Питання культури розглядалися тут більш широко. 17-21 лютого 1943 р. відбулася Третя конференція українських націоналістів, на якій велика увага приділялася духовному і культурному вихованню молоді "в душі ідеї революційної боротьби, в душі відмінному від марксістської орієнтації".¹⁹

Виконувати рішення третьої конференції, по вихованню молоді допомагала націоналістична преса. Починаючи з 1943 р. існувала окремо преса ОУН і преса УПА, хоча відділи армії широко користувалися виданнями ОУН. Головними журналами УПА були: "До зброї" (1943) і "Повстанець" (1944-1946 р.), а найпоширенішими друкованими органами ОУН: часописи "Ідея і чин" та "Думи" (під редакцією Маївського).²⁰

Велику роль у патріотичному вихованні молоді відігравала поезія. Самобутні українські поети в своїх віршах відображали героїчну боротьбу українських патріотів і готовність віддати життя за рідну землю. В роки Другої світової війни з'явилося чимало народних пісень.

Аналізуючи всі постанови і рішення ОУН воєнних років стосовно культурної політики, приходимо до висновку, що вони фактично розвивають тези, закладені в програмних документах 1929 р.

Проте, одночасно постає питання: для чого в тяжкі роки збройної боротьби ОУН, потрібні були програмні документи зокрема ті, які стосувалися культури і освіти? На наш погляд саме тому, щоб показати народним масам іншу перспективу ніж та яку насильно пропонували їм Москва та Берлін, і таким чином мобілізувати український народ на боротьбу проти окупантів.²¹

Тож ми впевнено можемо говорити, що вся підпільна література, програмні постанови були лише однією із форм діяльності визвольного руху та боротьби за національну українську культуру. Слідом за ними йшла організована дія.

Ознайомившись з документальними матеріалами і науковою літературою можемо стверджувати, що поставши зі зброєю в руках ОУН боролася за збереження національної культури та освіти українського народу. Своєю діяльністю в галузі культури і освіти ОУН зірвала намагання окупаційних режимів проводити відкриту антинародну політику,

асимілювати українську молоддь. У практичній роботі організація не обмежувалася суто політичними завданнями, а намагалася впливати на культурно-освітні процеси в Україні, виробивши власну програму по цьому питанню, і визначила шляхи її реалізації. Ці питання є актуальними і в наші дні, коли Україна йде шляхом розбудови незалежного демократичного суспільства.

¹ В.Біляев, М.Рудницький. Під чужими прапорами.-К.,1970.

² М. Чорновол. Лихо з розумом.- Львів, Меморіал, 1991.

³ В. Гордієнко. Українська галицька армія - Львів, Меморіал, 1991.

⁴ Ухач В.З. Культурно-освітня діяльність Організації Українських націоналістів (1929-1944 рр.)- Київський університет імені Т.Шевченка -1998 р. с. 3-4.

⁵ М. Г. Марунчак. В боротьбі за українську державу.-Канада, Вінніпег, 1990.

⁶ ОУН в світлі Великих Зборів та інших документів з боротьби ОУН 1929-1955 р. Постанови Першого Конгресу ОУН, збірка документів 1929-1955 р. -1955.

⁷ Орест Субтельний. Україна Історія.- К, Либідь, с. 372

⁸ " ОУН в світлі Великих Зборів та інших документів з боротьби ОУН 1929-1955 р. " Постанови Першого конгресу ОУН. Збірка документів 1929-1955 р., 1955, с. 24-27.

⁹ Орест Субтельний. Україна. Історія.- К. Либідь-1991, с. 384.

¹⁰ М. Г. Марунчак. В боротьбі за українську державу. Розділ : Організація Українських Націоналістів. с. 10-11.

¹¹ О. Ольжич. Незнаному воякові.- с. 232-135, с. 230-232.

¹² Орест Субтельний. Вказ. праця, с. 393.

¹³ РУН в світлі Великих Зборів ... Постанови Другого Великого Збору.- с. 111.

¹⁴ Ухач В. З. Культурно-освітня діяльність організації українських націоналістів (1929-1944 р.) Київський ун-т ім. Т. Шевченка -1998, с.11.

¹⁵ Ю. Зайцев та авторський колектив. Історія України - Львів. вид. "Світ" -1996, с. 300-301.

¹⁶ М.Марунчак. В боротьбі за українську державу - с. 24.

¹⁷ В світлі постанов ... с. 62-63.

¹⁸ М. Марунчак. В боротьбі... с. 51-52.

¹⁹ В світлі постанов ... с.77.

²⁰ П. Содоль. Українська повстанча армія 1943-1949 р.- с. 44.

²¹ М. Марунчак. В боротьбі ...с.101.

Олександр Кузьминь, Юлія Багаліка, В.Ухач
(Київ, Тернопіль, Україна)

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН В УМОВАХ ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.

Початок війни між Німеччиною і СРСР, ОУН зустріла у всеозброєнні. Передусім, офіційно задекларовано самостійницьку позицію організації, яка у своїй діяльності керуватиметься, насамперед, загальнонаціональними інтересами України. "Ми боремось за УССД, а не за чужі імперіалізми, що державну самостійність і соборність України не визнають. Не заміна одного окупанта на іншого, а самостійна Україна. Не надія на допомогу і ласку чужих імперіалістичних сил, а власні організовані сили – це наша орієнтація".¹

Керівництво ОУН ставить собі за мету створення всеукраїнського представницького органу, куди б увійшли всі українські політичні партії та "середовища, який би виконував консолідуючу роль серед патріотичних сил українства". Це важливе завдання покладалося на створений 22 червня 1941 р. Український Національний Комітет (УНК) на чолі з д-ром Володимиром Горбовим. У виданому УНК "Меморіалі" заявлялося, що український народ прагне самостійної української держави.

Самостійницький характер даних позицій, яких ОУН дотримувалася від часу свого існування, масштабна національно-патріотична і виховна робота, проведена організацією в попередні роки, стали з початком липня 1941 р. могутнім фактором вияву її творчих потенцій, що знайшло своє яскраве втілення, насамперед, у культурно-освітній праці.

З великим піднесенням зустріло українське громадянство проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Акту відновлення незалежності Української Держави. Так, громадяни

Підгаєцького повіту у своєму зверненні, яке підписали більше 450 чоловік, висловлювали тверду впевненість і віру, що український народ буде самостійним, ні від кого незалежним господарем на своїй землі, що єдність і солідарність усіх суспільних верств української нації дасть можливість розвинути всі її творчі сили³. У звіті з північно-західних українських земель до Проводу ОУН від 27 липня 1941 р. зазначалося про багатотисячні демонстрації українського населення в підтримку української державності, організації, яка згідно з даними обіймала в терені близько 1000 осель, 7000 членів, прихильників – 80% людності⁴.

Зазначимо, що дані заяви супроводжувалися звітами про активну працю в громадському секторі, про необхідність розгорнути в кожному селі культурно-освітню роботу серед дітей та дорослих, організувати читання з історії українського народу, відновити розгалужену мережу культурно-освітніх, спортивних, молодіжних організацій, тощо⁵. Так відділ освіти Кам'янка Струм під керівництвом Омеляна Кесаревича на кінець липня 1941 р. провів реєстрацію вчителів району, списки дітей шкільного віку, організовано культурно-освітню працю вчителів серед дітей та дорослих. Відновлено роботу гуртка взаємної допомоги українського вчителства. Відділом суспільної опіки на чолі з Терентієм Литвиним і о. Євгеном Дмитруком налагоджено збір коштів і продуктів для дітей-сиріт, вдів. З 31 липня 1941 р. почав працювати дитячий садок під проводом сестер служебниць⁶.

Культурно-освітня, національно-патріотична виховна робота мала носити, згідно з планами ОУН, всеукраїнський характер. Власне, це і було одним з основних завдань похідних груп ОУН. Необхідно було провести організацію всіх ділянок українського життя та посилити патріотичні, самостійницькі настрої широких мас Наддніпрянщини, які пройшли довгий етап насильницької русифікації. Зазначимо, що члени похідних груп ОУН рідко коли займали важливі пости в адміністрації, оскільки основним завданням було дати поштовх до організаційної праці місцевому населенню, ставлячи нацистську адміністрацію перед доконтрними фактами організації української адміністрації та культурного життя країни⁷. Архівні джерела дають нам цікаві спогади учасників груп. Так, один з учасників походу Південної групи занотував свої враження: "Людей уже знаємо, добре вміємо до них підійти, навіть молодь вже наша, бувають гострі дискусії... Тому стає мені ясним те, чому кожний наїзник більше боїться національного відродження, чим господарського. Думаю, що розростеться той гін до повного національного життя краще, чим у нас, бо там є широчинь і розмах та ще велика таємна сила з глибин землі, що дає почування господаря на власній загороді"⁸.

На початковому етапі головними пунктами просування ОУН на СУЗ* стали Рівне та Житомир. Вже з другої половини літа 1941 р. розгорнуто на східноукраїнських теренах культурну працю, переважно пропагандистського і організаційного характеру. Праця ця, зв'язана з іменем А. Демона-Довгопільського та інших, виявилась передовсім у доповідях, сценічних виставах і друкованому слові. Значну національно-виховну роль відіграло засноване У. Самчуком у Рівному видавництво "Волинь" з пресовим органом цієї ж назви.

Найважливішим тереном для опанування лишався проте Київ. Мистецькі і фахові культурні сили зосередилися протягом кількох тижнів в окремих спілках: письменників (голова О. Теліга, секретар І. Прлявський), образотворчих митців, музик, спілці учителів, тощо. Спілки ці з часом мали розгорнутися у всеукраїнські⁹.

Одночасно з розбудовою цілої місцевої адміністрації, почато створення відповідних культурних заходів. Зокрема, при міській, а пізніше при обласній Управі засновано секції мистецтва, шкільництва і позашкільної освіти, що мали своїм завданням опікуватися не тільки матеріальними і стисло організаційними справами культурного життя Києва і провінції, але й включатися (через спеціальні комісії тощо) до праці над виробленням засадничих норм з вищезазначених ділянок. Вищим регулюючим чинником стала Українська Національна Рада. Планувалося створити при ній у грудні 1941 р. Генеральний Секретаріат з окремим секретарем з культурно-освітніх справ, як вищий виконавчий орган на СУЗ, а в перспективі на всю Україну¹⁰. Лишень масові репресії і арешти окупаційної влади не дали змоги сповна втілити ці рішення в практичній площині.

Особливо важливу духовно-ідейно-організаційну роль відіграло "Українське Слово" в Києві, поставивши завдання "повернути" всі прошарки української людності до національно-

державницького думання"¹¹.

Незважаючи на постійну німецьку цензуру "Українське Слово" висвітлювало всі ділянки державної творчості, практичні завдання в площині підготовки народу до державного життя. Пропагувалися героїчні традиції боротьби українського народу за власну державність, часи, коли ця державність була фактом, заклики до громадянства організуватися для допоміжних акцій, переборювати більшовицький нігілізм, до милосердя й співчуття, відновлення забутих традицій українського меценатства часів Петра Могили, Івана Мазепи, що в умовах окупаційного режиму мало також сприяти збереженню біологічної сили нації, десятків її сотень тисяч пораниених, полонених, обездолених дітей і сиріт, зберегти українську молодь від насильницького вивозу на роботу в Німеччину¹².

Національно-патріотична праця діячів "Українського Слова" була одним з тих гранітних каменів, що міцно лягали в забудову майбутньої української держави.

Аналізуючи культурно-освітню працю ОУН в Києві, мусимо відзначити вагомий внесок у її розбудову Культурної Реферантури ОУН, очолюваної членом Проводу Українських Націоналістів, талановитим поетом і науковцем Олегом Ольжичем. Завданням культурного сектора ОУН в Києві було: заманіфестувати в духовній ділянці ідеї українського націоналізму і стати до боротьби з окупантами; показати, що український націоналізм є цілісною системою із своїм світоглядом, світовідчуттям і своїм підходом до суспільно-політичних і культурних явищ, що Україна – це зовсім не "німецька інтрига", а реальність, яка бореться за свою незалежність з кожним окупантом¹³. Власне, праця ОУН на культурному фронті розвіяла всі теорії про нездібність українців до державного життя, про брак інтелігенції, про нашу анархічність, брак організаційного хисту, карності, солідарності, національної свідомості. Саме у ділянці культурного життя, культурно-освітній сектор ОУН набув широкого розросту, провідні становища були здобуті його членами завдяки яскравим індивідуальностям, талантом та здібностями, ентузіазмом до праці в умовах, де іншим опускалися руки.

Згідно з планами керівництва ОУН, наступним етапом на шляху піднесення культурно-освітньої роботи, мало бути відновлення розгалуженої мережі культурно-освітніх, спортивних, молодіжних організацій та установ, на зразок раніше існуючих в Західній Україні, які в умовах окупації українських земель були чи не єдиними осередками національно-патріотичного навчання і виховання підростаючого покоління, широких кіл українського громадянства.

1 серпня 1941 р. відбулася спільна нарада представників "Просвіти", "Січі", студентських організацій та Жіночої Служби України (ЖСУ). Вирішено узгодити працю всіх товариств, виробити напрямні роботи, видати накладні інструкції для низових клітин і спільними зусиллями так налагодити працю товариств, щоб на протязі місяця відновили свою роботу організовані в кожному селі клітини цих товариств, а в містах крім філій вищезазначених товариств, студентські та спортивні заклади. У кожному повітовому осередку залишалася відповідна кількість платних організаторів, а в центральній створювати об'єднання всіх товариств¹⁴.

З метою створення центральної керівництва над спонтанно відновлюючими своєю діяльністю культурно-освітніми осередками, головний відділ пропаганди ОУН від 19 липня 1941 р. зобов'язав о. Северина Сапруна, Володимира Гафтковича наступному: організувати якнайшвидше центральний осередок для справ масової освіти на західноукраїнських землях під назвою "Просвіта". Красивий інститут народної творчості і виховання у Львові, підготувати статут інституту; накреслити напрямні праці в краю, підпорядкувати всі сільські, районні й обласні осередки крайовому інституту; призначити в кожному осередку довірених осіб для контролю за роботою; опечатати всю літературу комуністичного і польського шовіністичного змісту; узгоджувати зміст діяльності з інститутом націоналістичної освіти у Львові¹⁵.

Всі повіти Галичини й частково Волині були охоплені акцією відновлення товариств "Просвіта". Принагідно зазначити, що цей процес мав всеукраїнський характер, в якому значну роль відіграли похідні групи ОУН. Відновлює власну діяльність і централа "Просвіти" у Львові. Актами з 17 і 22 липня 1941 р. міська управа Львова признала за "Просвітою", як крайовим інститутом позашкільного виховання і народної творчості все рухоме й нерухоме майно обласного дому народної творчості та всіх підлеглих йому палаців культури і клубів¹⁶.

Заборонені радянською владою осередки “Просвіти” стали виникати після відходу радянських військ. Ініціатива їх створення часто належала похідним групам ОУН. Так, у повідомленні командуючого поліції безпеки і СД до берлінського керівництва від 23 жовтня 1942 р. про “Український рух опору” зазначалось “Робляться спроби проникнення прихильників Бендерів в культурні, наукові та інші неополітичні організації з метою спрямування її діяльності в націоналістичному дусі. Особливу увагу приділяє бандерівський рух українському культурному об’єднанню “Просвіта”¹⁷. На зв’язок між ОУН(Б) і харківською “Просвітою” вказувало харківське відділення поліції безпеки та СД¹⁸. Аналіз архівних матеріалів, до недавнього часу малодоступних широкому загалу дослідників, дає змогу прослідкувати таємні повідомлення органів НКВС про організацію українськими націоналістами культурно-освітньої роботи серед українського громадянства. У донесенні народного комісара Савченка повідомлялося, що при активній допомозі ОУН в містах Львові, Тернополі, Станіславі, Києві, Харкові, Полтаві, Сталіно та інших відкрито театри з постановкою таких п’єс як “Запорожець за Дунаєм”, “Наталка Полтавка”, “Назар Стодоля”, “Сорочинський ярмарок”, “Вій”, тощо “перероблені на націоналістичний виклад”, а також п’єси українських митців засуджених радянською владою за націоналістичну діяльність. Серед аматорів користуються популярністю, зокрема, в Києві: Н.Дніпрова, Шведова, Грисенко, режисери Колодуба, Зубов, Тараканов, у Харкові артисти Гмиря, Зорин, Христенко, Чумаченко, режисери Гарячін, Тягасв та інші¹⁹.

В діяльності ОУН завжди пріоритетними були проблеми освіти української дітвори, молоді в національних школах: “Ми не можемо віддати нашої дітвори ворогам, не сміємо допустити того, щоб наші діти виховувались у ворожому народу дусі, виходили зі школи яничарами. Мусимо боротися за душу дитини, не дати викривити її, мусимо виховати її в національному дусі”²⁰.

Нацистські окупаційні органи дотримувалися відверто екстремістської лінії щодо розвитку освіти в Україні.

Вже в серпні 1941 р. відповідальні цивільні та військові німецькі чиновники в Україні отримали директиву, яка підкреслювала наступне: “Допускається найнижче шкільництво. Дальші міри будуть прийняті згідно з розвитком ситуації”²¹. Нацистські верховоди вбачали небезпеку для німецької влади в Україні не у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а, насамперед, у зростанні національної свідомості. Масова загальна освіта є небезпечною для тоталітарних систем, оскільки вона підготовлює людину до критичного думання, до реальної оцінки власного становища і характеру влади, є важливою підставою до вільного розвитку людини і її політичної зрілості. Так, на нараді у власній ставці 22 липня 1942 р., Гітлер стверджував: “Місцеве населення не повинно мати жодних можливостей для освіти...”²² Навчання у школах, згідно з планами III Рейху, мало зводитись до знання значення природоохоронних знаків, столиці Німеччини, елементарних уроків читання і писання по-німецьки, “математика і подібне не потрібні зовсім”²³.

І все ж останні місяці 1941–початку 1942 рр. були своєрідним маршем професорсько-викладацького складу в напрямі побудови українського національного шкільництва, починаючи від початкового і закінчуючи високим.

Професор Потолицький, організатор шкільництва в Києві, в одному з інтерв’ю говорив: “Хай з еміграції якнайскоріше всі йдуть в Україну. Із західних земель треба нам підручників і людей, які потраплять внести новий націоналістичний дух в нашу молодь. Зате можемо Західним областям дати доволі дійсно добрих, досвідчених фахівців до шкіл”²⁴.

Таке ставлення справи було найяскравішим доказом соборності в серцях українців не на словах, а на ділі.

У жовтні 1941 р. найкращими педагогічними силами Києва напрацьовано “Принципи будови української національної школи”, де зокрема, наголошувалося, що виховання молодого покоління повинно бути глибоко націоналістичним, метою якого є виплекати гармонійний, вольовий тип українця, здатного до активного, творчого життя²⁵. Основне завдання полягало у вихованні свідомих громадян – патріотів своєї держави.

Окреслюючи напрями розвитку шкільництва в Україні періоду фашистської окупації, потрібно відзначити вагомий внесок його у розбудову Українського Центрального Комітету

(УЦК), очолюваного проф. Володимиром Кубійовичем. Відродження українських земель на захід від Сану й Бугу найтісніше пов’язане з працею УЦК та його підбудов – Допомогових Комітетів, Делегатур. Об’єднань праці, Освітніх товариств, Куренів молоді²⁶.

У діяльності українського Красового Комітету у Львові (голова Кость Паньківський), а після об’єднання (з 7 березня 1942 р. УЦК вагу своєї діяльності переносить на терен Галичини з центром у Львові), праця УЦК розвивалася в основному в трьох напрямках: створення організаційної мережі в цілому краї, заступництво перед німецькою владою і оборона інтересів українського громадянства, надання допомоги потребуючим верствам людної²⁷.

Відзначимо, що з початком 1943 – 1944 рр. стан українського шкільництва значно погіршився, особливо в центральній Україні, що пояснюється офіційною позицією фашистських окупаційних властей, відкритими репресіями і боротьбою з усіма проявами національно-визвольного руху, зміною ситуації на фронтах.

Щодо розвитку вищої школи в Україні періоду німецької окупації, враховуючи ставлення нацистських верховодів до розвитку освіти українського народу, мусимо ствердити, що вона була спрямована в тих напрямках, яких брак фахівців відчувала окупаційна влада. Таке високе шкільництво мало своїм завданням обезголовити українську націю духовно, а її інтелігенцію вишколити на звичайних бездуховлених техніків.

На кінець вересня 1941 р. в Києві відкрито університет, на чолі з проф. Ярославом, Політехнічний інститут, який об’єднував усі київські інститути, на чолі з ректором – проф. Миколою Величківським, заборонений окупаційною владою в лютому 1942 р.²⁸.

У Харкові з кінцем 1941 р. відкрито університет на чолі з доц Х.Рябокоєм, а також консерваторію, художній, санітарно-бактеріологічний, кооперативний інститути²⁹. Величвою подією в житті харківського студентства і молоді було урочисте святкування Крутянської річниці 1 лютого 1942 р.

22 вересня 1942 р. в Дніпропетровську відкрито університет на чолі з ректором – проф. І.Розгоном і др. Я.Самотовкою, членом ОУН, розстріляного німцями³⁰. Принагідно зазначити, що Дніпропетровськ був другим після Києва осередком, де була розроблена система шкільництва в Україні, згідно з якою передбачалися чотирирічні початкові школи, гімназії (класичні та реальні) та професійні школи.

Вищі навчальні заклади було відкрито і в інших містах України, які в своїй основі мали більше технічне, народно-господарське спрямування, оскільки дані заклади отримували в окупаційній владі першочергове схвалення.

Отже, незважаючи на вкрай важкі умови, ОУН, відділи УПА в умовах строгої конспірації завжди “проводили масове виховання в державницькому дусі через школи і церкви”³¹.

Саме в наполегливій праці на культурно-освітній ниві служіння власному народу і проявилися здорові, творчі сили українського націоналізму, що виходячи з національно-державницьких позицій, в найбільш несприятливих умовах відроджував усі ділянки українського культурного життя.

1. ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 87, арк. 1 – 2.

2. ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 74, арк. 2; Там само, спр. 1, арк. 1.

3. ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 31, арк. 21.

4. ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 9.

5. Там само, арк. 43.

6. ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 91.

7. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто, 1991. – С. 70.

8. ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 210, арк. 7 – 8.

9. Український національно-культурний процес під німецькою окупацією // Українське Слово. – Париж. – 1991. – 28 липня. – С. 6.

10. ОУН на духовно-культурному фронті визвольного-революційної боротьби // Українське Слово. – Париж. – 1991. – 4 серпня. – С. 4.

11. Бойко Ю. “Українське Слово” в Києві 1941 року – пропатор ідеї українського націоналізму на Осередньо-Східних Українських Землях // Українське Слово. – Париж. – 1991. – 10 листопада. – С. 4.

12. Українське Слово. – Париж. – 1991. – 17 листопада. – С. 5; 8 грудня. – С. 5.

13. Культурна Реферантура ОУН у Києві – у боротьбі на фронті духа та ідеї // Українське Слово. – Париж. –

1992. – 22 березня. – С.5.
14. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.62, арк.12.
  15. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.23, арк.67.
  16. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.17, арк.1 зв.
  17. ЦДАГОУ, ф.57, оп.4, спр.174, арк.12.
  18. Там само, ф.1, оп.23, спр.534, арк.17.
  19. ЦДАГОУ, ф.62, оп.1, спр.182, арк. 89 – 91.
  20. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.279, арк.90 – 91.
  21. Косик В. Німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна (1941– 1944) // Визвольний шлях. – Лондон. – 1994. – КН.3. – С.354.
  22. Львівський І. Як Гітлер планував знищити український народ і хто допомагав йому в цьому. – Нью-Йорк, 1979. – С.18.
  23. Вказана праця. – С.19, Каменецький І. Україна в тоталітарних схемах нацизму // Український історик. – 1972, 3 – 4. – С.108.
  24. Краківські вісті. – Краків. – 1942. – 23 січня. – С.1 – 2.
  25. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.169, арк.13.
  26. Добрянський М. Український Центральний Комітет. Календар “За народ”, 1943. – С.33.
  27. Там само, - С.34
  28. Зінкевич О. Українське студентство. В кн.: Україна в другій світовій війні: Збірник доповідей. – Балтмор, 1957. – С.41.
  29. Краківські Вісті. – 1942. – 5 травня
  30. Миргородські Вісті. – Миргород. – 1942. – 11 жовтня.
  31. ЦДАВОВУ, ф.3833, оп.1, спр.169, арк.21.
- * СУЗ – Східно-українські землі

Василь Бугасенко
(Київ, Україна)

ПАТРІОТИЧНО-ВИХОВНА РОБОТА СЕРЕД ВОЇНІВ УПА

В умовах розбудови нового демократичного суспільства в Україні зростає інтерес громадськості до відновлення історичної правди того важливого й неоднозначного шляху, який вона пройшла. Важливою складовою частиною цього шляху є Друга світова та Велика Вітчизняна війни як один з найскладніших, трагічних і водночас героїчних періодів історії України. Для наших співвітчизників значна частина яких була в Українській повстанській армії. Друга світова війна стала спробою вибороти від тоталітарних режимів як нацистської Німеччини, так і Радянського Союзу незалежну, соборну Українську державу.

Тривалий час радянська пропаганда зображувала воїнів УПА як кримінальних елементів, свідомо підводила до думки, що вони бандити. Багаторічне нав'язування відповідних стереотипів не минуло даремно. До нині в свідомості багатьох українців ця боротьба виглядає як щось негативне, вартє всілякого осуду. Тому не дивно, що на державному рівні в нас УПА не визнана як українська армія, яка самостійно вела боротьбу за незалежність України під час Другої світової війни. Їхні дії демагогічно продовжують кваліфікуватися як “злочини проти людства”.

Звичайно, діяльність УПА далеко не просте явище, воно потребує вдумливого, об'єктивного наукового вивчення і дослідження, адже донедавна це збройне формування трактувалося з чітко визначених ідеологічних позицій.

Очевидно, треба виходити з того, що УПА – своєрідна самооборона на західноукраїнських землях, формування яке виникло під час Другої світової війни для протистояння окупантам. Для цього існували об'єктивні підстави, але були і суб'єктивні умови, а саме Організація Українських Націоналістів (ОУН), яка взяла на себе функцію організатора УПА. Виходячи з цього, боротьба УПА отримала чітко визначену ідейну націоналістичну спрямованість. Однак, у цьому військовому формуванні було чимало “народного”, “самодіяльного”, “стихийного”¹.

Здебільше боївки УПА виникали спонтанно, не були належно організовані, не мали ефективних засобів зв'язку. Іноді під гаслами УПА виступали групи грабіжників, що цілком зрозуміло, оскільки УПА була армією без держави, діяла в умовах окупаційної влади.

В одночас треба звернути особливу увагу на те, що УПА виконувала не лише мілітарну функцію. Вона брала на себе ряд державних функцій: господарчих, освітніх, патріотично-

виховних, організаційно-пропагандистських, культурних, тощо. На жаль ці напрями діяльності УПА і на сьогодні залишаються поза увагою істориків. Звичайно, далеко не всі патріотично-виховні, організаційно-пропагандистські, художньо-літературні матеріали УПА дійшли до нас. Адже зберігати їх було небезпечно. А ті, які потрапляли до рук окупантів, те ж нерідко знищувалися. І все ж чимало таких матеріалів збереглося, і це дає підстави твердити про те, що патріотично-виховна, пропагандистська та культурно-освітня робота посідали одне з провідних місць в діяльності УПА. Наприклад, дослідження, яке проводить автор цього повідомлення переконливо доводить на скільки важливе значення надавалось патріотично-виховній та пропагандистській роботі. Про це свідчать віднайдені в архівах навчальні програми старшинських і підстаршинських шкіл, та різного роду вишколів. В обов'язковому порядку глибоко вивчалася історія України, українська література, геополітика, давалися тлумачення “Декалогу” (десяти заповідей українського націоналіста).

Виховники УПА постійно зверталися до історичних матеріалів, що мали велике науково-пізнавальне і виховне значення.

По-перше, при такій організації навчання певною мірою утверджувалася думка, що українці мали давні традиції, отже, можуть і повинні відновити свою державу.

По-друге, у них є славне минуле, пов'язане з боротьбою за волю і незалежність. В якості ідеалу-героя виступав козак, навіть порівнювалися воїни УПА з козаками.

По-третє, спростовувалися спроби приписування всіх негараздів України зовнішнім ворогам, а також частково внутрішнім зрадникам. Це мало важливе значення, оскільки для воїнів УПА, які протягом багатьох років вели боротьбу з окупантами, проблема зовнішнього ворога була першорядною.²

У контексті патріотично-виховної діяльності УПА на прикладах історії України варто відзначити шевченківську тему. До творчості великого поета, до її інтерпретації постійно зверталися виховники УПА. Т.Шевченко для них виступав, як найвищий національний авторитет, у його творчості виховники виділяли передусім любов до свого рідного краю, до волі, а також антиросійські аспекти.

Певним чином зі стереотипами української історії пов'язаний стереотип героя. Ці два поняття тісно поєднані між собою у свідомості українця – націоналіста. Не випадково націоналістичне вітання звучало “Слава Україні - Героям слава!”⁴.

Герой у виховників УПА часто протиставлявся зраднику, який легко може скоритися ворогові. Образ героя у виховній роботі займав чільне практичне місце. Адже за воїнами УПА не було державної структури, яка б покладала на них певні обов'язки. Тому у виховній роботі УПА першочергове значення надавалося питанням ідейного загартовування воїнів. І тут, звісно, не можна було обійтися без героїв, які запалювали своїм прикладом інших.

Дослідження переконливо доводить, що значне місце в патріотично-виховній та пропагандистській роботі УПА посідали листівки. Умовно їх можна поділити на три групи: листівки-інформації, листівки-роз'яснення та листівки-гасла.

Листівки-інформації, виконуючи певні інформаційні функції, що торкалися бойової діяльності підрозділів УПА нерідко виступали як некрологи, які висвітлювали життєвий шлях українського повстанця, таким чином виконувала виховну функцію.

Листівки-роз'яснення формували погляди повстанців на ті чи інші явища суспільно-політичного життя.

Найбільш поширеними в пропагандистській роботі виховників УПА були листівки-гасла, в яких кількома реченнями закликали людей до боротьби. Вони використовувалися для безпосередніх контактів з населенням, передавалися з рук в руки, вивішувалися в людних місцях, розкидалися на вулицях.⁵

Про характер патріотично-виховної роботи УПА може свідчити кримінальна справа виховника УПА Мартинюка. В нього було вилучено ряд рукописних матеріалів, зокрема, список літератури яка використовувалася для виховання воїнів УПА. Ось назви деяких матеріалів: “За самостійність”, “Україна і Росія”, “На поготові”, “Вільна Україна”, “Вісті з фронту УПА”, “Коли скінчиться війна”, “Добровольці”, “За зраду – смерть”, “До мельниківців”, “До зброї”, “Ідея і чин”, “Крути”, “Український перець”, “З Різдвом Христовим”, “Відозва до поляків”, “Відозва до всіх народів”⁶